

Vasilijus Safronovas
Klaipėdos universitetas

Recenzuojama:

Aurelijus Gieda,
Manifestuojanti Klėja. Istorikai
ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais

Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla,
2017, 640 p. ISBN 978-609-459-861-6

Istorikų rašymas apie save pačius kai kam gali atrodyti savitiksliis. Dažnam gali kilti klausimas, kurgi „nauda visuomenei“, kai vieni istorikai pasakoja, ką prieš daugelį metų veikė kiti jų amato kolegos? Tačiau istorikų vaidmuo tuomet, kai interneto, radijo ir televizijos dar nebuvo, o žmonės apie praeitį sužinodavo daugiausia iš knygų ir pasakojimų, buvo gerokai reikšmingesnis nei dabar. Tai jie pateikdavo atsakymus į klausimus, kas aš esu ir kas esame mes. Štai kodėl gilinimasis į praeityje dirbusių istorikų kūrybą ir praktikas dažnai turi kur kas gilesnę nei vien genealoginės iškylos prasmę. Jis padeda suvokti, kokias praeities suvokimo galimybes turėjo tie, kurie tuos istorikus skaitė. Taigi daugiau sužinome apie praeityje gyvenusius žmonių pasaulėvaizdį, prisiliečiame prie diskurso, sampratų ir kultūros istorijos. Sykiu istorikų veiklos praeityje tyrimas gali padėti plačiau pažinti visuomenę, kurioje tie istorikai dirbo, joje funkcionavusią žinių transfero, sklaidos, profesionalų bendruomenės formavimosi ir toje bendruomenėje galiojusią „savų taisyklių“ logiką.

Aurelijaus Giedos knyga kaip tik ir yra vienas retų darbų, kurie leidžia pažvelgti į Lietuvoje dirbusius istorikus ir čia besiformavusią istorijos discipliną. Tai ne pirmas darbas šia tema. Po Antrojo pasaulinio karo istorikus Lietuvoje disciplinavusią matricą, jų idėjas ir veiklos galimybes yra atskleidęs Aurimas Švedas¹. Lietuvos istorijos mokslą tarpukariu nuodugniau tyrinėjo Povilas Lasinskas ir Valdas Selenis². Yra rašyta ir apie lietuvių nacionalinės istorijos formavimosi periodą tuo laikotarpiu, kai Rusijos imperijos vakarinėse gubernijose nebuvo universitetų, o pastangos perteikti tai, ką parašydavo koks nors istorijos rašytojas, tiems, kam jo

¹ Švedas 2009.

² Lasinskas 2004; Selenis 2007.

raštai buvo skirti, kainuodavo ne mažiau nei pats tokių istorijų parašymas. Tačiau Giedos knygos didžioji vertė kitokia. Pirma, ji parodo ne tik tai, kas buvo anos Lietuvos Respublikos istorikai, ką ir kodėl rašė (tai jau daugiau mažiau žinajome iki šiol), bet bene pirmą kartą taip išsamiai atskleidžia, jog jie dar ir teoretizavo, kaip rašyti. Iki šiol tik Alfredas Bumblauskas buvo atkreipęs dėmesį į šį reiškinį keliuose senokai publikuotuose tekstuose apie Zenoną Ivinskį ir jo tarpukariu pasirodžiusius siūlymus kolegoms istorikams³, o Aivas Ragauskas buvo surašęs „keletą pastabų“ dėl to, kaip istorikai tyrė praeities liekanas tarpukariu⁴. Antra, Giedos knyga praveria duris į kiek platesnį teorijų lauką, kuriame kristalizavosi abstrahuoti apmąstymai, kaip rašyti. Ir trečia – galbūt svarbiausia: monografijoje *Manifestuojanti Klėja* Lietuvos istorikų pasirinktas prieigas ir traktuotes, kaip rašyti istoriją, bandoma paaiškinti gana plačiame Europos istoriografijos tendencijų kontekste. Čia sužinome, kaip ir kodėl Lietuvos istorikus veikė XIX–XX a. sandūros ir vėlesnės istorijos metodo taikymo variacijos bei istoriografijos teorijos diskusijos, pasireiškusios Rusijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, ką jie pritaikė savo darbuose, ką, kada ir kodėl siūlė keisti prieigose, kurios buvo taikomos Lietuvos istoriografijoje.

Storokoje 640 puslapių knygoje (iš jų 124 p. skirti naudotiems šaltiniams ir tyrimams išvardyti), kurią skaityti pradėti patartina prieš tai susipažinus su Zenono Norkaus *Istorika*⁵, stuburą naratyvui suteikia manifestacijos. Tą išduoda ir autoriaus parinktas pavadinimas, kuriame nuoroda į knygos objektą tampa pasitelktas mūzos šlovintojos antikinis personažas. Manifestacijomis autorius vadina programinius tekstus, kuriuose Lietuvos istorikai svarstė, kaip rašytina istorija; naujoves deklaruojančius rašinius, kuriuose ryškios pokyčių iniciatyvos ir kuriuose buvo reiškiama kvietimai atnaujinti istorijų „gamybos“ būdus bei prieigas. Tyrimo apie taip suvokiamas manifestacijas siužetas rutuliojamas kaskart vėl aktualizuojant klausimą, su kuria teorine tradicija galėjo tapatintis Lietuvos istorikai. Visa tai parodoma plačiame kontekste, kuriame aptariamos institucijos, vidinės kastos, kartų konfliktai ir simbolinio kapitalo pozicijos. Pasakojimas kupinas niuansų ir detalių, daugelis kurių iki šiol dūlėjo prieblandoje. Be abejonės, vienas įdomiausių yra Giedos atradimas, kas sieja Augustiną Voldemarą ir *synthèse historique* projektą, iš kurio išaugo progresyviausia XX šimtmečio Europos istoriografijos srovė (Gieda vadina ją „mokykla“) – *Annales*.

Knygos prologą autorius baigė ir epilogą pradėjo analogiška pastraipa, kurioje deklaruoja, regis, savaimė suprantamą dalyką: visa, ką jis parašė, galėtų būti rašoma kitaip. Vildamasis, kad tai yra ne nenoro diskutuoti, bet viso labo Giedos kuklumo išraiška, drįsiu pateikti kelis svarstymus apie tai, ko knygoje pasigedau.

Pirma, kritikuotinas (nors tuo pačiu būtinas) atrodo autoriaus pasirinkimas papasakoti apie reiškinį „nuo aušros iki sutemų“. Būtinasis todėl, kad skaitytoją reikėjo kaip nors supažindinti su reiškinio „ištakomis“, parodyti, kas gi buvo tos kritikos, iš

3 Bumblauskas 1992; Bumblauskas 1997.

5 Norkus 1996.

4 Ragauskas 2001.

kurios gimė pirmosios lietuvių autorių „Klėjos manifestacijos“, objektas. Kritikuotinas todėl, kad, lyginant su daktaro disertacija, kurios pagrindu parašyta ši knyga⁶, autorius išplėtė pradinį pasakojimo atskaitos tašką (1904) į devynioliktą šimtmetį (viršelyje nurodyti 1883 m. iš tiesų nėra pasakojimo pradžia). Tai paskatino jį aprėpti kelis laikotarpius, kurie knygoje nagrinėjamos temos požiūriu turėjo pernelyg daug skirtumų. Socialinio mobilumo mastai, istorikų pajėgos ir vaidmuo lietuviakalbėje visuomenėje, žinių cirkuliacija, spaudinių nacionaline kalba sklaida ir recepcija – visa tai laikotarpiais prieš 1904–1905 m. ir po 1904–1905 m. turėjo pernelyg daug skirtumų. Be to, Klėja Lietuvoje kurį laiką, pasak autoriaus, nemanifestavo: tai, kaip išduoda antrojo skyriaus pavadinimas, prasidėjo po 1904 m. Taigi laikotarpis iki XX a. pirmojo dešimtmečio knygoje atrodo nuskriaustas. Bet gal dėl to kaltos tik mentalinės geografijos ir etnolingvistinio tautiškumo sampratos, su kuriomis susitapatinęs Gieda leido sau jas kiek paprojektuoti į praeitį? Juk peržengus šias sampratas, kaip mums siūlytų troškimas adekvačiau priartėti prie XIX a. realijų, gal paaiškėtų, kad 1883-ieji – anokia istoriografijos teorijos pradžia Lietuvoje? Klėja Marijos žemėje manifestavo ir anksčiau, tik gal ne visų buvo suprasta?

Antra, aplink *Annales* susitelkę tyrinėtojai praėjusiame šimtmečiu išgyveno taip ir nesukūrę nė vieno tokio lygmens teorinio ar metodologinio teksto, kaip kad Johanno Gustavo Droyseno *Grundriss der Historik (Istorikos pagrindai)*⁷ ar bent Leopoldo Rankės *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber (Apie naujųjų istorikų kritiką)*⁸. Tai XIX a. vokiškojo istorizmo atskaitos taškai. Nepaisant tokio nedėmesingumo sisteminiam metodologijos išdėstymui, šie tyrinėtojai manifestavo vieną naują po kitos tiesioginėje savo veiklos praktikoje. Ir atvirksčiai. Georgas G. Iggersas, vienas žinomiausių istorikų, tyrusių vokiškąją istoriografinę tradiciją, kažkada konstatavo, kad XIX a. Prūsijos istorikai, kurie iškėlė objektyvumo primatą ir mokė kitus, kad negalima apie praeitį moralizuoti, reikia nagrinėti reiškinius tokius, kokie jie buvo iš tiesų, patys šių „naujoviškų“ disciplinos standartų visai nesilaikė. Archyvuose jie paprastai lankydavosi ne siekdami atrasti argumentų „už“ ir „prieš“, bet norėdami įrodyti atsakymus, kurie jiems buvo žinomi iš anksto, taigi patvirtinti savo įsitikinimus⁹. Ši pastaba apie tai, kad tiriant istoriografijos istoriją, nematomas pilnas vaizdas, kol apsiribojama vien teorinių samprotavimų, kaip rašyti, arba vien rašymo praktikų analize. Visuminį vaizdą duoda tik abiejų šių plotmių – ir samprotavimų, ir praktikų – tyrimas. Giedos knyga šiuo klausimu palieka rezervą. Būčiau linkęs manyti, kad istorikos ir praktikos sąveikų analizė, arba bandymas atsakyti į klausimą, kaip Lietuvoje rašė istoriją tie, kurie mokė kitus, kaip ją reikia rašyti, gerokai papildytų vaizdą, kuris susidaro perskaičius Aurelijaus Giedos knygą. Bet jei šios knygos nebūtų, noras pamatyti daugiau gal taip ir nebūtų išsivadavęs iš pasąmonės.

6 Disertacija apginta 2013 m. Vilniaus universitete.

7 Droysen 1868.

8 Ranke 1824.

9 Plg. Iggers 1999, 20. Taip pat plg. jo klasikine prūsiškosios / vokiškosios istorinės minties studiją: Iggers 1969.

Literatūra:

- BUMBLAUSKAS, ALFREDAS, 1992: „Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos“, *Kultūros barai* 3, 10–12.
- BUMBLAUSKAS, ALFREDAS, 1997: „Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos“, *Lietuvos istorijos studijos* 4, 14–34.
- DROYSEN, JOH[ANN] GUST[AV], 1868: *Grundriss der Historik*, Leipzig: Veit & Comp.
- IGGERS, GEORG G., 1969: *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to Present*, Middletown: Wesleyan University Press.
- IGGERS, GEORG G., 1999: “Nationalism and historiography, 1789–1996: the German example in historical perspective”, *Writing national histories: Western Europe since 1800*, editors: Stefan Berger, Mark Donovan and Kevin Passmore, London, New York: Routledge, 15–29.
- LASINSKAS, POVILAS, 2004: *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, Vilnius: Vaga.
- NORKUS, ZENONAS, 1996: *Istorika: istorinis įvadas*, Vilnius: Taura.
- RAGAUSKAS, AIVAS, 2001: „Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 19, 59–70.
- RANKE, LEOPOLD, 1824: *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber*, Leipzig und Berlin: G. Reimer.
- SELENIS, VALDAS, 2007: *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- ŠVEDAS, AURIMAS, 2009: *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985 m.)*, Vilnius: Aidai.

VASILIJUS SAFRONOVAS
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84
LT-92294 Klaipėda, Lietuva
el. p.: safronovas@gmail.com

Gauta 2018 rugpjūčio 20 d.